



DEBATS D'EDUCACIÓ

L'educació en un món de diàspores

Zygmunt Bauman

DEBATS D'EDUCACIÓ | 11

Una iniciativa de

Amb la col·laboració de



Edició: Fundació Jaume Bofill
Provença, 324. 08037 Barcelona
Tel. 93 458 87 00
Fax 93 458 87 08
fbofill@fbofill.org
www.fbofill.org

Novembre 2008

Disseny gràfic: Amador Garrell

Impressió: Alta Fulla · Taller
Dipòsit Legal: B. 52192-2008
ISBN: 978-84-85557-73-8

Índex

Introducció	5
La cultura en l'entorn de les diàspores	9
Una mirada a un possible futur	13
Relació professor-estudiant en l'entorn líquid modern	21

Introducció

Avui dia, les ciutats, i particularment les megaciutats com ara Londres o Barcelona, són cubells d'escombraries en els quals s'aboquen els problemes provocats per la globalització. Així mateix, han esdevingut laboratoris en els quals s'experimenta, es posa a prova i (si hi ha sort) es desenvolupa l'art de conviure amb aquests problemes (no l'art de resoldre'ls). La majoria de les repercussions més fonamentals de la globalització (especialment el divorci entre el poder i la política, i el canvi de funcions, un cop les assumeixen les autoritats polítiques, en horitzontal, cap als mercats, i en vertical, cap a la política de la vida individual) hores d'ara ja han estat profusament investigades i descrites amb gran detall. Per tant, em limitaré a un aspecte concret del procés de globalització, que massa sovint es relaciona amb el canvi paradigmàtic que ha tingut lloc en l'estudi i la teoria de la cultura: és a dir, el canvi en els patrons de la migració global.

En la història de la migració de l'era moderna, hi ha hagut tres fases diferents. La primera onada de migració seguia la lògica d'una síndrome tripartida: territorialitat de la sobirania, identitat "arrelada" i una actitud procliu a la jardineria (en endavant TRG). Aquesta va ser l'emigració des del centre "modernitzat" (llegiu: el lloc de creació de l'ordre i del progrés econòmic –les dues principals indústries que fabricaven, i extingien, nombres cada vegada més grans d'"humans debilitats"–), que va ser en part l'exportació i en part el desnonament de fins a seixanta milions de persones, una xifra enorme segons els estàndards del segle XIX, cap a "terres buides" (llegiu: terres on la població nativa podia ser esborrada dels càlculs "modernitzats"; literalment, podien no comptar-se ni haver-ne de donar comptes, o podien donar-se per inexistents o irrellevants). Als residus de nadius vius després de matances i epidèmies massives, els

colonitzadors els han proclamat objectius de la “missió civilitzadora de l’home blanc”.

La segona onada de migració es podria prendre millor com el cas en què “l’Imperi retorna allà d’on va emigrar”. Amb el desmantellament dels imperis colonials, una sèrie d’indígenes, en diversos estadis del seu procés de “millora cultural”, van seguir els seus superiors colonitzadors fins a la metròpolis. En arribar, se’ls va assignar l’únic motlle disponible que era estratègic d’acord amb una visió del món: un motlle que ja s’havia construït i portat a la pràctica abans, durant l’era de la creació de les nacions, per tal de tractar amb les categories duien marcada a l’orella l’etiqueta de l’“assimilació” –un procés que tenia la intenció d’anihilar les diferències culturals i abocava les “minories” a ser víctimes de creuades, *Kulturkampfe* i missions de proselitisme (actualment rebatejades, per mor de la “correcció política”, com a “educació ciutadana” encaminada a la “integració”). Aquesta història, però, encara no ha acabat: una vegada i una altra, en ressona l’eco en les declaracions d’intencions dels polítics que, evidentment, tendeixen a seguir els hàbits de l’òliba de Minerva, coneguda perquè només desplegava les ales quan s’acabava el dia. Igual que amb la primera fase de la migració, el drama de “l’Imperi que retorna allà d’on va emigrar” s’ha volgut, debades, fer encaixar dins el marc de l’antiga síndrome TRG, ara ja passada de moda.

La tercera onada de migració moderna, que està ara en ple apogeu i agafant impuls i tot, condueix a l’era de les *diàspores*: un arxipèlag mundial d’assentaments ètnics, religiosos, lingüístics, que no fan cas de l’estela traçada amb foc i pedra durant l’episodi imperialista-colonial sinó que segueix la lògica induïda per la globalització en la redistribució dels recursos vitals. Les diàspores estan escampades, difoses, esteses sobre un munt de territoris aparentment sobirans, ignoren les reivindicacions territorials sobre la supremacia de les exigències i les obligacions locals, estan atrapades en el doble (o múltiple) tràngol de tenir una “doble (o múltiple) nacionalitat” i una doble (o múltiple) lleialtat. La migració actual és diferent de la migració de les dues fases anteriors perquè es mou en totes dues direccions (avui dia pràcticament tots els països, inclosa la Gran Bretanya, són “immigrants” o “emigrants”) i no afavoreix cap ruta concreta (les rutes ja no estan determinades pels vincles imperialistes/colonials

del passat). També és diferent perquè destrueix l'antiga síndrome TRG i la substitueix per la síndrome EAH (extraterritorialitat, “àncores” que desplacen les “arrels” com a eines primàries d'identificació, i estratègia de caça).

Amb la nova migració es planteja un interrogant sobre quin és el lligam entre identitat i ciutadania, individu i lloc, veïnat i pertinença. Jonathan Rutherford (2007:59-60), agut i perspicaç observador dels ràpids canvis en els marcs de la unió humana, observa que els residents del carrer londinenc on viu formen un veïnat de comunitats diverses i, per a algunes d'aquestes comunitats, la seva xarxa no s'estén més enllà del carrer del costat, mentre que hi ha per a qui s'allarga fins a l'altra punta del món. És un veïnat amb unes fronteres poroses on es fa difícil identificar qui hi pertany i qui hi és foraster. A què pertanyem, en aquesta localitat? Què és allò que cadascun de nosaltres anomena casa? I, quan mirem enrere i recordem com hi hem arribat, quines són les històries que compartim?

El fet de viure, com la resta de nosaltres (o com la majoria de la resta), en una diàspora (fins a on s'allarga?, en quina/es direcció/ons?) situada entre diàspores (fins a on s'allarguen?, en quina/es direcció/ons?) ha posat sobre la taula obligatòriament, i per primera vegada, el problema de “l'art de conviure amb *una* diferència” (pot passar que aquest problema només es posi sobre la taula quan aquesta diferència ja no és vista simplement com un destorb temporal i, per tant, al contrari que en el passat, quan calen urgentment tota una sèrie d'arts, habilitats, ensenyaments i aprenentatges). La idea dels “drets humans”, promoguda en un entorn d'EAH per tal de substituir/complementar la institució TRG d'una ciutadania determinada territorialment, es tradueix avui en el “dret de continuar sent diferent”. Amb força entrebancs, aquesta nova interpretació de la idea dels drets humans ha fet sedimentar, com a molt, la *tolerància*; però encara ha de començar a fer sedimentar seriosament la *solidaritat*. I és discutible si està preparada per concebre una solidaritat de grup que sigui diferent en alguna cosa de la solidaritat de les “xarxes” volubles i fràgils, predominantment virtuals, impulsades i contínuament remodelades per la interacció d'estar connectat i desconnectat, i de fer trucades i refusar respondre-les.

La nova interpretació de la idea dels drets humans desfà les jerarquies

i destrossa la imatge d'una ascendent (“progressiva”) “evolució cultural”. Les formes de vida floten, es troben, entren en conflicte, xoquen, s'aferren les unes a les altres, es fusionen i s'escindeixen (parafraçant Georg Simmel) amb la mateixa gravetat específica. Les contínues i impertorbables jerarquies i línies evolutives han estat substituïdes per inacabables i endèmicament inconcluses batalles de reconeixement; o, com a màxim, per uns nous ordres jeràrquics eminentment renegociables. Tot imitant Arquímedes, famós per insistir (probablement mogut per una mena de desesperació que només podia ser provocada per la total nebulositat del seu projecte) que podia fer girar el món si tenia un suport prou sòlid per fer de palanca, podríem dir que serem capaços de saber qui s'assimilarà a qui, quina dissimilitud/idiosincràsia està destinada a caure en picat i quina a ascendir al cim, si se'ns dóna una jerarquia de les cultures. Però el fet és que no en tenim cap i és poc probable que en rebem una gaire aviat.

La cultura en l'entorn de les diàspores

Podríem dir que la cultura es troba en la seva fase líquida moderna, creada a la mida (volent-ho a propòsit o simplement tolerant-ho com una cosa obligada) d'una llibertat d'elecció *individual*. I que es *pretén* que la cultura serveixi a aquesta llibertat. I això significa que ha de procurar que l'opció romangui *inevitable*: una necessitat vital i un *deure*. I aquesta responsabilitat, companya inalienable de l'elecció lliure, s'està allà on la condició líquida moderna l'ha obligada a estar: sobre les espatlles de l'*individu*, que acaba de ser designat com a gestor únic de la "política de la vida".

La cultura actual consisteix en *ofrenes*, no en *normes*. Com ja ha assenyalat Pierre Bourdieu, la cultura viu per seducció, no per una regulació normativa; per les relacions públiques, no per la creació de polítiques; generant noves necessitats/desigs/carències, no per coerció. Aquesta societat nostra és una societat de consumidors i, igual que a la resta del món tal com el veuen i el viuen els consumidors, la cultura esdevé un magatzem de productes previstos per al consum, cadascun competint per la canviant/dispersa atenció dels futurs consumidors a l'espera d'atreure'ls per poder-los retenir per més estona que un simple moment fugaç. Per tant, abandonar els estàndards rígids, consentir la indiscriminació, atendre tots els gustos sense privilegiar-ne cap, afavorir la irregularitat i la "flexibilitat" (que és el nom políticament correcte per a la manca de caràcter) i idealitzar la inestabilitat i la inconsistència és, doncs, l'estratègia "correcta" (l'única raonable?) que es pot seguir; no es recomana tenir exigències, arquejar les celles i no gesticular. Un crític de televisió d'un diari de creació de patrons i estil lloava la retransmissió de la Nit de Cap d'Any 2007-2008 perquè prometia "oferir una selecció d'entreteniment musical que garantia satisfer tots els gustos". "El millor d'això", deia, "és que aquest atractiu universal significa que t'hi podràs enganxar o

desenganxar depenent de les preferències de cadascú.” (French, 2007:6). Una qualitat lloable i certament apropiada en una societat on les xarxes substitueixen les estructures, mentre que el joc d'annexionar-se/desanexionar-se i una processó inacabable de connexions i desconexions substitueixen allò “determinant” i “fix”.

La fase actual de transformació esglaonada de la idea de “cultura” des de la seva forma original inspirada en la Il·lustració fins a la reencarnació líquida moderna ha estat induïda i duta a terme per les mateixes forces que promouen l'emancipació dels mercats de les restriccions de la cultura no econòmica que encara hi queden (entre les quals hi ha les restriccions socials, polítiques i ètiques). En la recerca de la seva pròpia emancipació, l'economia líquida moderna, centrada en el consumidor, es recolza en l'excés d'ofertes, en l'envelliment accelerat d'aquestes ofertes i en la ràpida dissipació del seu poder de seducció, que, per cert, la converteix en una economia de malbaratament i grans despeses. Atès que no es pot saber per endavant quina de les ofertes serà prou temptadora per estimular el desig de consumir-la, l'única manera d'esbrinar-ho comporta tot d'assaigs i d'errors d'un alt cost. La provisió contínua de noves ofertes i un volum de béns a l'abast en creixement constant són altres dels elements necessaris per mantenir una ràpida circulació de productes i per garantir el desig de substituir-los amb altres productes “nous i millors” que s'actualitzen incessantment, a més de servir per evitar que la insatisfacció del consumidor envers productes concrets s'acabi condensant en una desafecció general envers l'estil de vida consumista com a tal.

Avui dia la cultura ha esdevingut un departament més dins uns grans magatzems que prometen “tot el que pugui necessitar o somiar” en què s'ha convertit el món habitat pels consumidors. Igual que altres departaments d'aquests grans magatzems, els prestatges estan a vessar amb tot d'articles reposats diàriament, mentre que els mostradors estan guar-nits amb els anuncis de les darreres ofertes, que aviat desapareixeran, juntament amb els atractius productes que anuncien. Tant els articles com els anuncis estan calculats per excitar el desig i disparar els apetits (segons la famosa dita de George Steiner: “per al màxim impacte i l'obsolescència més immediata”). Els comerciants i els guionistes d'anuncis donen per fet el matrimoni entre el poder de seducció de les ofertes i

l'impuls arrelat de “ser més que la resta” i “de jugar amb avantatge” dels futurs clients.

La vida líquida moderna, a diferència de la cultura de l'era de la creació de les nacions, no té “gent” per “educar”. En lloc d'això, té clients per seduir. I, a diferència de la seva predecessora “sòlida moderna”, ja no desitja esforçar-se per deixar, al final però com abans millor, de treballar. La seva tasca ara és aconseguir que la seva pròpia supervivència sigui permanent, a través de temporalitzar tots els aspectes de la vida dels seus antics protegits, ara rebatejats com a clients.

La política sòlida moderna que volia gestionar la diferència, la política d'assimilació de la cultura dominant i de desposseir els estrangers de la seva estrangeria, ja no és possible, encara que alguns la considerin desitjable. Però tampoc no és probable que cap de les antigues estratègies per oposar-se a la interacció o la fusió de cultures sigui eficaç, encara que siguin preferibles per als aficionats a la separació estricta i a l'aïllament de les “comunitats de pertinença” (més concretament, les comunitats a les quals es pertany per naixement).

Avui dia, la “pertenença”, com suggereix Jean-Claude Kaufmann (2004:214), “s'utilitza principalment com un recurs de l'ego”. Ell mateix adverteix contra la idea que les “collectivitats de pertinença” siguin necessàriament “comunitats integradores”. És millor concebre-les, assenyala, com un acompanyament necessari del progrés de la individualització; és a dir, com una sèrie d'estacions o d'hotels de carretera que marquen la trajectòria d'un ego autocreador i autoreformador.

François de Singly (2003) suggereix correctament que, a l'hora de teoritzar sobre les identitats actuals, és millor abandonar les metàfores sobre “arrels” i “desarrelament” (o deixeu-m'hi afegir una figura estilística relacionada, la “desinserció”), que impliquen una naturalesa única de l'emancipació de l'individu respecte a la tutela de la comunitat de naixement així com la finalitat i irrevocabilitat de l'acte, i substituir-les per les figures de llençar i llevar àncores.

De fet, a diferència dels casos de “desarrelament” i “desinserció”, no hi ha res d'irrevocable, ni molt menys final, en el fet de llevar una àncora. Un cop arrencades de la terra on van créixer, és probable que les arrels s'assequin i morin, cosa que fa que la seva (més que improbable) resur-

recció ratlli en el miracle; però les àncores es lleven amb l'esperança de poder tornar-les a llençar en lloc segur, i es poden deixar anar amb la mateixa facilitat en molts ports d'escala diferents i distants. A més, les arrels dissenyen i determinen per endavant la forma que assumiran les plantes que en surtin, i exclouen la possibilitat que en tinguin qualsevol altra. En canvi, les àncores són només unes prestacions auxiliars d'un vaixell mòbil i no en determinen les característiques ni els recursos. Els períodes de temps que separen l'acte de llençar i de llevar l'àncora no són més que episodis en la trajectòria d'aquest vaixell. L'elecció del port on es llençarà l'àncora la propera vegada ve determinada molt probablement pel tipus de càrrega que transporta el vaixell actualment; un port bo per a un tipus de càrrega pot ser completament inadequat per a un altre tipus.

En general, la metàfora de les àncores copsa allò que la metàfora del “desarrelament” es perd o silencia: la interrelació entre la *continuitat* i la *discontinuitat* de la història de totes les identitats contemporànies, o almenys d'un nombre cada vegada més gran d'identitats contemporànies. Igual que els vaixells que ancoren successivament o intermitent en diversos ports d'escala, a les persones que estan en les “comunitats de referència” on volen ser admeses durant la seva recerca de reconeixement i confirmació, se'ls comproven i aproven les credencials en cada escala consecutiva; cada “comunitat de referència” estableix els seus propis requisits respecte al tipus de papers que cal presentar. El registre del vaixell i/o el quadern de bitàcola del capità s'inclouen molt sovint entre els documents dels quals depèn l'aprovació, i amb cada nova escala, el passat (sempre engrossit pels registres de les escales anteriors) es torna a reexaminar i a reavaluar.

Una mirada a un possible futur

Només per esclarir una mica allò que hauria d'implicar la reformulació que hem postulat dels nostres marcs cognitius habituals, i a quins obstacles és probable que s'enfronti en el seu camí, fem una ullada més exhaustiva a l'aventura intel·lectual recent d'un grup d'investigadors de la Societat Zoològica de Londres, que van anar a Panamà per tal d'estudiar la vida social de les vespes locals. El grup anava equipat amb les darreres tecnologies, que van utilitzar durant més de 6.000 hores per tal de fer el seguiment i el control dels moviments de 422 vespes procedents de 33 vespers.¹ El que van descobrir els investigadors ha capgirat completament els seus (i els nostres) estereotips seculars sobre els hàbits socials dels insectes.

De fet, des que el concepte “insectes socials” (que inclou les abelles, les termites, les formigues i les vespes) es va encunyar i popularitzar, tant els experts en zoologia com el públic no especialitzat han compartit una ferma creença que gairebé mai no ha estat qüestionada: que la “sociabilitat” dels insectes es redueix al niu al qual pertanyen, al lloc on van ser incubats i al qual retornen cada dia de les seves vides portant-hi el botí que han aplegat en les seves incursions per tal de compartir-lo amb la resta dels nadius del rusc. La possibilitat que algunes abelles o vespes treballadores poguessin creuar els límits entre els seus nius, abandonar el rusc *on van néixer* i incorporar-se a un altre rusc, un de la seva *elecció*, es veia (si es que es va arribar a contemplar mai) com una idea totalment fora de lloc. Per contra, s'assumia de manera axiomàtica que els “nadius”, els membres nascuts i, per tant, “legítims” del vesper perseguirien els agosarats nouvinguts i els destruirien si refusaven de marxar.

1. Segons va explicar Richard Jones el 25 de gener de 2007, a “Why insects get such a buzz out of socializing”, <http://www.guardian.co.uk>

Com tots els axiomes, aquesta creença no es va qüestionar ni posar a prova mai. El pensament de fer un seguiment del trànsit entre vespers o ruscs no se'ls va acudir ni a la gent del carrer ni als experts més erudits. Per als estudiosos, la suposició que els instints de socialització estaven limitats a familiars i amics, és a dir, a la comunitat de naixement i, *per tant*, de pertinença, “estava d'acord amb la raó”. Per a la gent del carrer, “tenia sentit”. S'ha d'admetre, és clar, que els mitjans tècnics per resoldre la qüestió de la migració entre nius (l'etiquetatge electrònic de vespes concretes) no estaven disponibles, però tampoc no es van cercar perquè no es va considerar que valgués la pena ni tan sols fer-se la pregunta. En canvi, sí que es va dedicar una gran quantitat d'energia i de fons de recerca a la pregunta sobre com detecten els insectes socials que hi ha un estrany: el distingeixen per la vista, pel so, per la olor, per subtils matisos de conducta? La qüestió més interessant era saber com gestionen els insectes quelcom que nosaltres, els humans, amb tota la nostra tecnologia intel·ligent i sofisticada, només aconseguim fer a mitges. És a dir, com s'ho fan per mantenir hermètics els límits de la “comunitat” i per protegir la separació entre els “nadius” i els “estranyos” (els “nosaltres” dels “ells”).

Allò que passa com a “raonable”, així com allò que es considera que “té sentit”, tendeix a canviar amb el temps. Canvia igual que ho fa la condició humana i els reptes que planteja. Tendeix a ser *praxeomòrfic*. Allò que es veu com a “d'acord amb la raó”, o “amb sentit” pren forma a partir de les realitats “d'allà fora” vistes a través del prisma de les pràctiques humanes (de què fan els humans actualment, què saben fer, com se'ls ensenya, com se'ls prepara i què tendeixen a fer). Les agendes dels experts es deriven de les pràctiques humanes mundanes. Els problemes que tenen lloc diàriament en la convivència humana decideixen la “rellevància de l'interès” de determinades qüestions i suggereixen les hipòtesis que els projectes de recerca després voldran confirmar o rebatre. Si no es fan esforços per posar a prova la saviesa popular rebuda no és tant per la manca d'eines de recerca com pel fet que el sentit comú d'aquell temps concret no fa pensar que calgui posar-la a prova. L'escapada de recerca del grup de la Societat Zoològica de Londres insinua, si calia la insinuació, que pot ser que això ja no sigui així. Alguna cosa ha passat en l'experi-

ència humana comuna que ha sembrat el dubte sobre la “naturalitat” i la universalitat de les limitacions “innates” de la socialitat.

Contràriament a tot allò que se sabia des de feia segles (o que es creia que se sabia), l'equip londinenc va trobar a Panamà que una sorprenent majoria, el 56% de les “vespes treballadores”, canviaven de vesper alguna vegada a la vida; i no s'hi traslladaven únicament com a visitants temporals, inoportuns, discriminats i marginats, activament perseguits de vegades i sempre sospitosos i molestos, sinó com a membres plens i “legítims” (gairebé estic temptat de dir “amb carnet d'identitat”) de la “comunitat” adoptiva, en la qual recollien menjar i s'alimentaven com la resta i tenien cura de la prole autòctona igual que feien els treballadors “nadius”. La conclusió inevitable era pensar que els vespers que s'estaven investigant eren *per norma* “poblacions mixtes”, dins les quals vivien i treballaven colze a colze les vespes natives i les immigrants, i esdevenien, almenys per als humans forans, indistingibles les unes de les altres, excepte si s'observaven amb l'ajut de les etiquetes electròniques.

El que aquestes notícies de Panamà van revelar és, sobretot, un astorador capgirament de la perspectiva: s'ha descobert ara, retrospectivament, que les creences que fins no fa gaire s'imaginava que eren reflexos de l'“estat de la naturalesa”, no són res més que projeccions sobre els insectes de les preocupacions i les pràctiques humanes, massa humanes, dels mateixos experts (tot i que són el tipus de pràctiques que actualment s'estan reduint i esvaint en el passat). En el moment en què una generació d'estudiosos lleugerament més jove va dur a la selva de Panamà la seva pròpia experiència (i la nostra també) de les pràctiques vitals emergents adquirides i assimilades en la Londres cosmopolita d'avui dia, la Londres que és llar “multicultural” d'un engranatge de diàspores, aquests experts han “descobert”, com no podia ser d'una altra manera, que la fluïdesa de la pertinença i la barreja perpètua de les poblacions també eren la *norma* entre els insectes socials: i era una norma implementada aparentment de forma “natural”, sense ajuda de comissions reals, projectes de llei introduïts amb presses, tribunals suprems i camps per a refugiats. En aquest cas, com en molts altres, la natura *praxeomòrfica* de la percepció humana els havia empès a trobar “allí fora, al món” allò que havien après a fer i

que encara fan “aquí, a casa”, i allò que tots tenim al cap o en el nostre subconscient com una imatge de “com són les coses realment”.

Com podia ser?, es van preguntar aquells londinencs, perplexos pel que havien descobert, gairebé sense creure, al principi, uns fets tan diferents d'allò que els seus mestres els havien dit que trobarien. Tot cercant una explicació convincent sobre aquests singulars mètodes de les vespes de Panamà, en van trobar una, com és lògic, en el magatzem de conceptes ja provats i coneguts. Amb el desig d'adaptar allò desconegut a la visió coneguda del món, van decidir que els nouvinguts als quals es permetia establir-se “no podien ser estranys del tot”. Estrangers era evident que ho eren, però no tant com ho són els altres, els *veritables* estrangers: “s'incorporaven als vespers de parentes properes, potser cosines...”. Aquesta explicació va apaivagar les angoixes: després de tot, els “parents propers” sempre havien tingut el dret inalienable de visitar la llar familiar i establir-s'hi. Però, com se sap que les vespes estrangeres eren “parentes properes” de les natives? Bé havien de ser-ho, no?, perquè, si no, les que pertanyien al vesper les haurien obligat a marxar o les haurien matat allà mateix. QED.

El que els investigadors londinencs van oblidar clarament o no van saber dir és que es va trigar més d'un segle de treball intens, de brandar espases unes vegades i de rentar cervells unes altres, per convèncer els prussians, els bavaresos, els habitants de Württemberg, de Baden-Baden i els saxons (igual que ara costa de convèncer els anomenats “Ossis” de l'Alemanya Oriental i els “Wessis” de l'Alemanya Occidental, o els calabresos i els llombards) que tots eren en realitat parents propers, cosins o fins i tot germans, descendents del mateix antic llinatge germànic, animats pel mateix esperit alemany i que, per aquests motius, s'havien de comportar com fan els parents propers: havien de ser hospitalaris entre ells i cooperar a l'hora de protegir i augmentar el seu benestar mutu. O també van oblidar esmentar que mentre avançava cap a convertir-se en una nació-estat moderna i centralitzada i cap a identificar la nacionalitat amb ciutadania, la França revolucionària va haver d'incloure el lema *fraternité* en la seva crida adreçada a tota mena d'habitants “locals” ara anomenats *les citoyens*, gent que amb prou feines havia mirat (per no dir viatjat) més enllà de les fronteres del Llenguadoc, Poitou, el Llemosí, Borgonya, Breta-

nya, la Guaiana o el Franc Comtat. *Fraternité*, fraternitat: tots els francesos sou germans, per tant, comporteu-vos com fan els germans, estimeu-vos, ajudeu-vos, feu de França la vostra llar comuna i de la terra francesa la vostra pàtria compartida. O tampoc esmentaven que, des dels temps de la Revolució Francesa, tots els moviments que aspiren a convertir, reclutar, expandir i integrar les poblacions de regnes o principats separats fins aleshores i que desconfiaven de l'altre, tenen el costum d'adreçar-se als seus conversos actuals i futurs com a "germans i germanes".

Però per dir-ho en poques paraules: la diferència entre els "mapes cognitius" que tenen en ment les antigues generacions d'entomòlegs i els que han adquirit/adoptat els més joves, reflecteix el pas des d'un estadi de "creació de nacions" en la història dels estats moderns fins a una fase "multicultural"; dit d'una manera més general, des d'una modernitat "sòlida", inclinada a refermar i enfortir el principi de sobirania territorial, exclusiva i indivisible, i a rodejar aquests territoris sobirans amb unes fronteres impermeables, fins a una modernitat "líquida" amb uns límits difusos i altament permeables, amb una imparable (tot i que ha provocat plors, ofenses i resistència) devaluació de les distàncies espacials i de la capacitat defensiva del territori, i amb un intens trànsit humà a través de totes i cadascuna de les fronteres.

Sí, el trànsit humà... Aquest trànsit va en totes dues direccions, les fronteres es creuen des de totes dues bandes. Per exemple, actualment Gran Bretanya és un país d'*immigració* (encara que els successius ministres de l'Interior se surtin del seu camí perquè es vegi que fan grans esforços per erigir noves barreres i aturar l'entrada d'estrangers); però també és cert que, d'acord amb les darreres xifres, gairebé un milió i mig de britànics nadius s'han establert actualment a Austràlia, gairebé un milió a Espanya, alguns centenars de milers són a Nigèria i fins i tot n'hi ha una dotzena a Corea del Nord. El mateix passa a França, Alemanya, Polònia, Irlanda, Itàlia, Espanya. En una proporció o altra, això és aplicable a qualsevol territori amb fronteres del planeta, excepte alguns enclavaments totalitaris que encara es mantenen i fan servir tècniques anacròniques a l'estil panòptic, dissenyades més per retenir els interns (els súbdits de l'estat) *dins* els murs (fronteres del país) que per mantenir els estrangers *a fora*.

Actualment, la població de gairebé *tots* els països és una col·lecció de

diàspores. Els habitants de gairebé totes les ciutats d'una mida considerable són avui un conglomerat d'enclavaments ètnics, religiosos i d'estil de vida, en els quals la línia que divideix els "interns" i els "externs" és una qüestió molt renyida; si bé el dret de dibuixar aquesta línia, de mantenir-la intacta i de fer-la inexpugnable, és la primera fita en les lluites per aconseguir influències i en les batalles pel reconeixement que vénen després. La majoria d'estats ja han passat per l'estadi de creació de la seva nació i l'han deixat enrere, i, per tant, ja no estan interessats a "assimilar" els estrangers que arriben (és a dir, a forçar-los a desfer-se de les seves identitats diverses i a dissoldre's en la massa uniforme de "nadius"). Ara, doncs, és probable que els entorns de les vides contemporànies i el fil amb el qual es teixeixen les experiències vitals es mantinguin proteïformes, multicolors i calidoscòpics durant força temps. Pel que ens interessa i pel que coneixem, podrien estar canviant per sempre més.

Ara mateix tots som com les vespes de Panamà, o ens hi estem convertint. Per ser més exactes, és casualitat que els hagi tocat a les vespes de Panamà "fer història" en ser la primera "entitat social" a la qual s'ha aplicat un emergent i precoç marc cognitiu, que estava esperant ser reconegut i aprovat. És un marc derivat de la nostra nova experiència d'un entorn cada vegada més multicolor (probablement, ja ho serà per sempre) de convivència humana, de difusió de la línia que separa "els de dins" i "els de fora" i de la pràctica diària de barrejar-se i de fregar-se els colzes amb la diferència. Allò que va predir fa més de dos segles Immanuel Kant (que dissenyar, elaborar i posar en pràctica unes normes d'hospitalitat mútua acabaria en algun moment per esdevenir una necessitat per a l'espècie humana, perquè tots habitem en la superfície d'un planeta *esfèric*) ara s'ha fet realitat. O s'ha convertit més aviat en el principal repte del nostre temps, un repte que exigeix una resposta urgent i molt meditada.

La composició de les més de dues-centes "unitats sobiranes" del mapa polític del planeta recorda cada vegada més la dels trenta-tres vespers investigats per l'expedició de recerca de la Societat Zoològica de Londres. En mirar de trobar sentit a l'estat actual de la nostra convivència humana planetària, no seria tan dolent agafar prestats els models i les categories que els investigadors de Panamà van haver d'utilitzar per tal de donar sentit als seus descobriments. De fet, cap dels vespers que van

explorar no tenia manera de mantenir les seves fronteres impermeables i van haver d'acceptar aquest intercanvi perpetu de població. D'altra banda, semblava que cada vesper s'administrava força bé sota aquelles circumstàncies: absorbien els nouvinguts sense friccions i no patien cap error de funcionament pel fet que marxessin alguns dels residents més antics. És més, no hi havia res a la vista que recordés ni remotament un "centre d'insectes" capaç de regular el trànsit del vesper, ni en realitat hi havia cap altra cosa que tingués la funció de regular res. Cada vesper se les havia de compondre més o menys pel seu compte per fer les tasques diàries, tot i que l'alt índex de "rotació de personal" probablement garantia que els coneixements adquirits en qualsevol dels vespers viatgessin lliurement (i, de fet, ho feien), i contribuïa a l'èxit de la supervivència de la resta de vespers.

A més, en primer lloc, sembla que els investigadors londinencs no han trobat gaires proves de guerres entre vespers. En segon lloc, van descobrir que el flux d'"unitats" entre vespers semblava que compensava la producció d'excedents o de dèficits locals de les poblacions de cada vesper. En tercer lloc, es van adonar que la coordinació i la cooperació indirecta entre els insectes socials de Panamà s'havia preservat, segons sembla, sense coercions ni propaganda, sense oficials al càrrec ni quarters generals, i, per suposat, sense un *centre*. I, tant si ho admetem com si no, o tant si ens agrada com si ens fa por, nosaltres, els humans escampats per més de dues-centes "unitats sobiranes" conegudes com a "estats", també hem aconseguit, actualment i durant un cert temps, viure *sense un centre*, tot i que l'absència d'un centre mundial clar, totpoderós, d'autoritat inqüestionable i indiscutible ha suposat, per als poderosos i els arrogants, una temptació constant de voler omplir el buit o, almenys, d'intentar-ho.

La "centralitat" del "centre" s'ha descompost i pot ser que el vincle entre les esferes d'autoritat que abans estaven íntimament connectades i coordinades s'hagi trencat (tal vegada, d'una manera irreparable). Les condensacions locals dels poders i les influències econòmiques, militars, intel·lectuals o artístiques ara ja no coincideixen (si és que ho havien fet mai). Els mapes del món en els quals els colors de les entitats polítiques marquen la seva participació i importància relatives, respectivament, pel que fa a indústria global, comerç, inversions, poder militar, triomfs científic-

tics o creació artística, ja no s'encavalcarien. I si es volgués que aquests mapes fossin útils durant algun temps, caldria que les pintures que s'hi fessin servir s'hi apliquessin escassament i fossin fàcils de netejar, ja que no es pot assegurar de cap manera que l'actual classificació d'un país qualsevol en la jerarquia d'influències i repercussions hagi de durar gaire.

Per tant, en el nostre esforç desesperat per copsar la dinàmica dels afers planetaris, sembla que l'antic i difícilment extingible costum d'organitzar una imatge mental de l'equilibri del poder mundial amb l'ajut d'eines conceptuais del tipus centre i perifèria, jerarquia, superioritat i inferioritat, acaba sent més un destorb que no pas un actiu, com era abans; com si fossin els aclucalls d'un cavall i no pas llums reflectores. Podria resultar que les eines desenvolupades i aplicades en la recerca per a les vespes de Panamà fossin més adequades per a aquesta tasca.

Relació professor-estudiant en l'entorn líquid modern

Preguntat sobre l'origen d'un dels seus contes excepcionals, “La busca de Averroes”, el gran escriptor argentí Jorge Luis Borges va dir que hi havia volgut “narrar un procés de fracàs” o de “derrota” (com el d'un teòleg que cerca la prova final de l'existència de Déu, un alquimista que busca la pedra filosofal, un aficionat a la tecnologia que vol trobar el mòbil perpetu, o un matemàtic que cerca com aconseguir la quadratura del cercle). Però, aleshores, va decidir que “un cas encara més poètic” seria el “d'un home que es fixa un objectiu que no està vedat als altres, però sí que li està vedat a ell”. Aquest era el cas d'Averroes, el gran filòsof musulmà, que va decidir traduir la *Poètica* d'Aristòtil, però “limitat com estava dins el cercle de l'islam, no podria saber mai el significat de les paraules *tragèdia* i *comèdia*”. És més, “sense haver mai ni tan sols sospitat què era el teatre”, Averroes fracassaria quan provés d’“imaginar què és una obra teatral”.

Com a tema per a una meravellosa història explicada per un gran escriptor, el cas que va escollir finalment Borges certament resulta “més poètic”. Però vist des d'una perspectiva sociològica menys inspirada i més mundana i avorrida, també resulta més prosaica. Només algunes ànimes intrèpides proven de construir un mòbil perpetu o de trobar la pedra filosofal; però mirar de comprendre, debades, allò que els altres no tenen cap dificultat per entendre és una experiència que tots coneixem perfectament en carn pròpia, i que cada dia tornem a aprendre. I ara, en el segle XXI, encara més que els nostres avantpassats. Vegem-ne només un exemple: comunicar-se amb els fills quan s'és pare. O amb els propis pares, si és que encara podeu.

La incomprensió mútua entre generacions, “velles” i “joves”, i la desconfiança que se'n deriva tenen una llarga història al darrere. Fàcilment

es poden resseguir els símptomes d'aquesta desconfiança des de temps ben antics. Però la desconfiança intergeneracional ha esdevingut molt més destacada en l'era *moderna*, marcada per uns canvis permanents, ràpids i profunds en les condicions de vida. L'acceleració radical que ha sofert el ritme d'aquests canvis, característica dels temps moderns, ha permès que el fet que “les coses canviïn” i que “res ja no sigui el que era” es pugui percebre en el curs d'una mateixa vida humana: era un fet que abans implicava una associació (o fins i tot, un vincle causal) entre els canvis en la condició humana i el comiat o la benvinguda a una generació.

Des dels inicis de la modernitat i en tota la seva durada, les cohorts generacionals que entraven al món en etapes diverses de transformació contínua tendien a *diferir* marcadament a l'hora d'avaluar les condicions que *compartien*. Per norma, els nens entren en un món dràsticament diferent del món en què els seus pares es van formar i que van aprendre a entendre com a estàndard de la “normalitat”; i mai no podran visitar aquell altre món de la joventut dels seus pares, ara desaparegut. El que per a algunes cohorts generacionals pot semblar “natural”, que “així és com són les coses”, “com es *fan* les coses *normalment*” o “com *s'haurien* de fer”, pot ser vist per una altra cohort com una aberració, com un allunyament de la norma, com una cosa estranya i potser també com un estat de la situació il·legítim i poc raonable, injust i abominable. El que per a algunes cohorts generacionals pot semblar una situació confortable i còmoda, que permet desplegar les habilitats i les rutines apreses i dominades, pot ser estrany i desagradable per a d'altres; algunes persones es poden sentir com un peix a l'aigua en situacions que fan que altres persones se sentin incòmodes, desconcertades i perdudes.

Avui dia, les diferències de percepció han esdevingut tan multidimensionals que, a diferència dels temps premoderns, les generacions més grans ja no parlen de la gent més jove com a “adults en miniatura” o “futurs adults”, és a dir, no com els “éssers que encara no han madurat, però que ho faran inevitablement” (“maduraran i seran com nosaltres”). Ja no s'espera o se suposa que els joves vagin “pel camí de convertir-se en adults *com nosaltres*”, sinó que es consideren més aviat com un tipus *diferent* de gent, que inevitablement *romandran* diferents “de nosaltres”

tota la seva vida. Les diferències entre “nosaltres” (els grans) i “ells” (els joves) ja no es veuen com una molèstia temporal destinada a dissoldre's i a evaporar-se a mesura que els joves (indefectiblement) s'adonin de les realitats de la vida.

Com a resultat, les cohorts generacionals dels grans i dels joves tendeixen a observar-se amb una barreja d'incomprensió i malentès. Els grans temen que els nousvinguts a aquest món estan a punt de tirar per terra i destruir la seva còmoda, confortable i decent “normalitat”, que ells, els seus predecessors, s'han esforçat tant a construir i que han preservat amb tanta cura; els joves, per contra, podrien sentir una aguda necessitat d'arreglar allò que els veterans han desbaratat i fet malbé. Tots dos estarien insatsfets (o almenys no del tot satisfets) amb l'estat actual de la situació i amb la direcció que sembla que ha pres el món, i acusarien l'altra part del seu malestar. En dos números consecutius d'un setmanari molt respectat al Regne Unit, es van fer públiques dues acusacions enormement discordants: un columnista acusava “els joves” de “tenir un caràcter boví, el cul gandul, estar farcits de clamídia i de no ser bons per a res”, acusació a la qual un lector va respondre irat que els presumptes joves indolents i despreocupats, de fet, “obtenien millors resultats acadèmics” i “es preocupaven per la desfeta que els adults havien provocat”.² Aquí, com en altres in comptables desacords per l'estil, la diferència radicava clarament entre *avaluacions* i *punts de vista* de to subjectiu. En casos com aquests, la controvèrsia que en resulta difícilment es podrà resoldre d'una manera “objectiva”.

Ann-Sophie, una estudiant de vint anys de l'Escola de Negocis de Copenhaguen, afirmava, en resposta a les preguntes que plantejava Fleming Wisler:³ “No vull que la meva vida m'acabi controlant massa. No vull sacrificar-ho tot per la meva carrera. El més important és estar còmode. Ningú no vol quedar-se estancat en la mateixa feina per gaire temps”. En altres paraules: has de mantenir les teves opcions obertes. No juris lleialtat del tipus “fins que la mort ens separi”, envers res ni envers ningú. El món és ple d'oportunitats meravelloses, atractives i prometedores; seria

2. Vegeu *The Guardian Weekend*, del 4 i de l'11 d'agost de 2007.

3. Vegeu ‘The Thoughtful’, a *In fo*, gener del 2008, pàg. 11.

una estupidesa perdre'n una de sola per estar lligat de peus i mans per compromisos irrevocables.

No és estrany, doncs, que en la llista d'habilitats vitals bàsiques que s'anima els joves a practicar i que ells estan delerosos de dominar, navegar per Internet destaquí molt per sobre de "fer sondeigs" i "aprofundir", accions cada vegada més passades de moda. Com ha destacat Katie Baldo, orientadora vocacional de l'Escola d'Ensenyament Mitjà Coopers-town de l'estat de Nova York,⁴ "els adolescents s'estan perdent una sèrie d'impulsos socials importants perquè estan massa absorts amb els seus iPods, telèfons mòbils o videojocs. Ho comprovo tot sovint en els passadissos, quan veig que no poden pronunciar un 'hola' o mantenir contacte visual". Mantenir contacte visual i reconèixer la proximitat física d'un altre ésser humà vol dir perdre temps: vol dir dedicar un temps preciós i escàs a "aprofundir", és a dir, una decisió que interrompria o substituiria la possibilitat de navegar per moltes altres superfícies atractives. En una vida plena d'urgències constants, les relacions *virtuals* guanyen fàcilment al "món *real*". El món que no està en línia obliga els joves a mantenir-se en constant moviment; aquestes pressions, però, serien debades si no fos per la capacitat electrònica de multiplicar les trobades interindividuals i convertir-les en trobades breus, superficials i d'un sol ús. Les relacions virtuals vénen de sèrie amb les tecles d'"esborrar" i "enviar correu brosa" que protegeixen contra les conseqüències de les interaccions profundes, que són força pesades (i, sobretot, consumeixen massa temps). És inevitable recordar el personatge de Chance (protagonitzat per Peter Sellers en la pel·lícula del 1979 *Bienvenido Mr. Chance* de Hal Ashby), que, havent sortit als sorollosos carrers de la ciutat després d'un llarg *tête à tête* amb el món vist des de la televisió, intenta en va eliminar de la seva vista un molest grup de monges amb l'ajut del seu control remot.

Per als joves, l'atractiu principal del món virtual prové del fet que hi manquen les contradiccions i els diàlegs per a sords que envolten la vida no connectada a Internet. A diferència d'aquesta alternativa, el món en línia aconsegueix que la infinita multiplicació de contactes imaginables siguin plausibles i factibles. I ho fa tot *afeblint* els lligams, en una marcada

4. <http://www.wxii12.com/health/16172076/detail.html>

contraposició amb el seu equivalent fora de línia, que, com se sap, s'orienta cap a l'esforç continuat per *enfortir* els lligams limitant enormement el nombre de contactes però aprofundint-hi. Això suposa un avantatge real per als homes i les dones als quals mai no deixaria de turmentar el fet de pensar que un pas que podrien haver fet (només “podrien”) podria haver estat un error i que podria (només podria) ser massa tard per minvar la pèrdua que hauria causat. D'aquí ve el rancor envers tot allò que sigui “a llarg termini”, ja sigui el plantejament de la pròpia vida o els compromisos amb altres éssers vivents. Amb una evident crida als valors de la generació jove, un espot recent anunciava l'arribada d'un nou rímel que “promet mantenir-se perfecte durant 24 hores” i comentava el següent: “Parlem d'una relació amb un fort compromís. Una pinzellada i aquestes boniques pestanyes resistiran la pluja, la transpiració, la humitat, les llàgrimes. Però la seva fórmula s'elimina fàcilment amb aigua calenta”: és a dir, 24 hores ja semblen gairebé “una relació amb un fort compromís”, però fins i tot aquest “compromís” no seria una opció atractiva si les restes no es poguessin eliminar fàcilment.

Sigui quina sigui la decisió final, recordarà aquella “capa lleugera” de Max Weber, un dels fundadors de la sociologia moderna, que es podia fer caure de les espatlles a voluntat i sense avisar, més que no pas el “re-vestiment d'acer” del mateix Max Weber, que oferia una protecció eficaç i duradora contra les turbulències, però també entorpia els moviments dels qui protegia i reduïa dràsticament el seu espai de lliure voluntat. El que més importa als joves és conservar la capacitat de *donar una forma nova* a la “identitat” i a la “xarxa” sempre que hi hagi la necessitat de fer-ho o se sospiti que aquesta necessitat arribarà. La preocupació dels seus ancestres sobre la *identificació* està sent desplaçada cada vegada més per la preocupació sobre la *re-identificació*. Les identitats han de ser *d'un sol ús*; una identitat insatisfactòria o no prou satisfactòria, o bé una identitat que deixi traslluir la seva avançada edat, s'ha de poder *abandonar fàcilment*; potser la biodegradabilitat seria l'atribut ideal més desitjat d'una identitat.

La capacitat interactiva d'Internet està feta a mida d'aquesta nova necessitat. La quantitat de connexions, i no la seva qualitat, és el que marca la diferència entre les oportunitats d'èxit o de fracàs. Ajuda a es-

tar al corrent d'allò que més es comenta a la ciutat, de les cançons més escoltades, dels darrers dissenys de samarretes, de les festes, festivals i esdeveniments dels famosos més recents i més picants. Alhora, permet actualitzar els continguts i redistribuir els aspectes importants de la pròpia descripció d'un mateix; i també ajuda a esborrar immediatament els vestigis del passat, que ja han esdevingut continguts i aspectes passats de moda. En general, facilita, fomenta i fins i tot exigeix en bona mesura uns esforços perpetus per *reinventar-se* en un grau inabastable en la vida fora de línia. Possiblement, aquest motiu és un dels més importants per explicar el temps que passa la “generació electrònica” en l'univers virtual: un temps que va augmentant sense parar a costa del temps que es viu en el “món real”.

Els referents dels principals conceptes que se sap que emmarquen i tracen el mapa del *Lebenswelt*, allò que viuen i pateixen els joves, el món que experimenten personalment, es van trasplantant gradualment, però a ritme constant, del món fora de línia al món en línia. Conceptes com ara “contactes”, “cites”, “trobada”, “comunicació”, “comunitat” o “amistat” (tots referits a relacions interpersonals i a vincles socials) són els que més hi destaquen. Un dels efectes més importants de la nova ubicació dels referents és la percepció dels vincles i dels compromisos socials actuals com a instantànies fugisseres en aquest procés continu de renegociació, en lloc de considerar-se estats constants destinats a perdurar indefinidament. Deixeu-me dir que “instantània fugissera” no acaba de ser una metàfora encertada: tot i que siguin “fugisseres”, les instantànies poden implicar més durabilitat de la que tenen els vincles i els compromisos aconseguits electrònicament. La paraula “instantània” pertany al vocabulari de les còpies i del paper fotogràfics, que només poden acceptar una única imatge, mentre que, en el cas dels lligams electrònics, el fet d'*esborrar*, *reescriure* o *sobreescriure* (quelcom inconcebible amb les pel·lícules dels negatius de cel·luloide i els papers de fotografia), és l'opció més important i la més utilitzada: de fet, és l'únic atribut indeleble d'aquests lligams electrònics.

Però també cal recordar que la majoria de la generació actual de joves mai no ha experimentat penúries reals, una depressió econòmica llarga i sense perspectives o una desocupació laboral massiva. Van néixer i

créixer en un món en què podien trobar recer sota un paraigües produït i mantingut socialment, a prova d'aigua i de vent que semblava que havia de durar per sempre i protegir-los de les inclemències del temps, les pluges fredes i els vents gelats; i també en un món on cada matí prometia ser més assolellat que l'anterior i més generosament esquitxat de meravelloses aventures. Mentre escric aquestes línies, tot de núvols planen sobre aquest món. Podria ser que aquestes condicions alegres i optimistes, plenes de promeses, que els joves han arribat a pensar que són l'estat "natural" del món, no durin gaire més. Pot ser que sigui imminent una depressió econòmica (que amenaça, segons insinuen alguns observadors, de ser tan profunda o més que les crisis que van experimentar en la seva joventut la generació dels pares). Per tant, és massa aviat per decidir com encaixaran les visions del món i les actituds arrelades dels joves d'avui dia en el món que ha de venir, i també com encaixarà aquest món en les seves expectatives arrelades.

Bibliografia

- RUTHERFORD, Jonathan (2007). *After Identity*. Londres: Laurence & Wishart.
- FRENCH, Philip (2007). "A Hootenanny New Year to All", a *The Observer Television 30 December 2007 -5 January 2008*, pàg. 6.
- KAUFMANN, Jean-Claude (2004). *L'invention de soi : Une théorie d'identité*. París: Hachette.
- DE SINGLY, François (2003). *Les Uns avec les autres : quand l'individualisme crée du lien*. París: Armand Colin.

Nota sobre l'autor

Zygmunt Bauman és sens dubte un dels pensadors europeus amb una obra més extensa i original.

Va néixer l'any 1925 a Poznań, Polònia. Va ensenyar sociologia a la Universitat de Varsòvia entre 1954 i 1968, any en què va perdre, en una purga antisemita, la seva plaça de professor i va emigrar a Israel. D'ençà del 1971 viu a Anglaterra, on va ser professor de la Universitat de Leeds fins que es va retirar el 1990. La seva obra se centra en temes com les classes socials, el socialisme, el pas de la modernitat a la posmodernitat, la globalització i la nova pobresa. És autor de conceptes com el de “modernitat líquida” o “amor líquid”, que fan referència a l'evaporació dels vincles tradicionals i que s'han incorporat a l'acerb llenguatge cultural del segle XXI.

Entre els seus darrers llibres traduïts al català cal destacar *Els reptes de l'educació en la modernitat líquida* (Arcàdia, 2007) i *Temps líquids. Viure en una època d'incertesa* (Viena, 2007).

Debats d'Educació

1. **Els pilars de l'educació del futur.** Juan Carlos Tedesco. Maig 2005, 22 p.
2. **L'educació del futur i els valors.** Javier Elzo. Maig 2005, 55 p.
3. **Per què l'escola no és una empresa?** Christian Laval. Maig 2005, 30 p.
4. **Educació: dret o mercat?** Joan Coscubiela. Maig 2005, 18 p.
5. **És il·limitat el rendiment educatiu? La importància d'avaluar l'educació amb una perspectiva internacional.** Andreas Schleicher. Juliol 2006, 27 p.
6. **La pràctica solidària com a pedagogia de la ciutadania activa.** María Nieves Tapia. Juliol 2006, 56 p.
7. **Claus de l'èxit del sistema educatiu finlandès.** Reijo Laukkanen. Juliol 2006, 26 p.
8. **Comprendre la segona generació a través d'una òptica transnacional.** Peggy Levitt. Febrer 2007, 39 p.
9. **Identitats: la crisi política de l'escola.** Salvador Cardús i Ros. Abril 2008, 20 p.

